

Essay

Van lokaal tot internationaal: Goudsbloms invloed

Nico Wilterdink

Universiteit van Amsterdam
n.a.wilterdink@uva.nl
nicowilterdink.nl

Kort na het overlijden van Joop Goudsblom in maart 2020 ontving ik een mail van de Amerikaanse socioloog Randall Collins, die ik hierover had ingelicht. Daarin schreef Collins onder meer: ‘He [Goudsblom] was central in making Dutch sociology important for the world, with effects that still carry on.’ Als dat waar is – en ik denk dat het waar is –, roept dat de vraag op hoe Goudsblom daarin geslaagd is. Die vraag is des te intrigerender omdat het gaat om een socioloog die zijn hele leven verbonden was aan één Nederlandse universiteit (de Universiteit van Amsterdam), die het grootste deel van zijn oeuvre in het Nederlands schreef en die ook zijn studenten en promovendi er nauwelijks toe aanzette om in een andere taal dan het Nederlands te schrijven. In dit stuk zal ik in kort bestek, zonder naar volledigheid te streven, duidelijk proberen te maken hoe Goudsblom een dergelijke invloed verwierf, wat deze behelsde en hoe dit verbonden was met enerzijds veranderingen in zijn eigen sociologische denken, en anderzijds ontwikkelingen in het academische en intellectuele veld waarin hij opereerde. Betoogd wordt dat er een paradoxale samenhang is tussen Goudsbloms internationale betekenis en de door hem gestimuleerde groeps- en schoolvorming op lokaal niveau.

Voor de generatie van Nederlandse sociologen waartoe J. Goudsblom (zijn Nederlandse auteursnaam)

behoorde was het in elk geval nog vanzelfsprekend om voornamelijk in het Nederlands te schrijven en te publiceren. Zijn proefschrift uit 1960 heette *Nihilisme en cultuur*, en was dan ook slechts toegankelijk voor Nederlandstalige lezers, totdat in 1980 een Engelse vertaling uitkwam (Goudsblom 1960). Dat zijn volgende boek, *Dutch Society* (Goudsblom 1967), direct in het Engels verscheen was eigenlijk heel bijzonder; het vloeide voort uit een verzoek van de Amerikaanse uitgeverij Random House om voor sociologen en studenten sociale wetenschappen in de Verenigde Staten en andere anglofone landen een samenvattende studie te schrijven over de eigenaardigheden van de Nederlandse samenleving.¹

De (overwegende) Nederlandstaligheid van de Nederlandse sociologie tot minstens in de jaren tachtig hield ook in dat verreweg de meeste sociologische artikelen in het Nederlands werden geschreven en in Nederlandse vaktijdschriften gepubliceerd. In 1953 werd naast *Mens en Maatschappij*, dat sinds 1925 bestond en een breed spectrum van sociale wetenschappen bestreek, de *Sociologische Gids*² opgericht als spreekbuis van de ‘moderne’, empirische sociologie. In 1959, niet lang na zijn afstuderen, trad Goudsblom toe tot de redactie van dit tijdschrift en hij bleef daar tot 1971 deel van uitmaken. In de tijd van zijn redacteurschap publiceerde hij hierin enkele artikelen en boekbesprekingen, maar een merkbare invloed op de koers van het blad had hij niet. Dat lag anders voor het vanaf 1974 verschijnende *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* (AST), waar hij overigens nooit redacteur van was.³ Op dat tijdschrift drukte hij een belangrijk stempel door talrijke eigen bijdragen (meer dan twintig in totaal) en nog meer via de stukken van sociologen voor wie hij als leermeester gold, onder wie een deel van de redactie. Het was dan ook passend dat het laatste nummer van het AST (december 2004) een uitgebreid interview met hem bevatte (Bruin en Heerma van Voss 2004).

Aan de hand van deze tijdschriften is aardig te traceren wanneer en hoe Goudsblom aanzetten gaf tot een nieuwe sociologische benadering die geïnspireerd was op het werk van Norbert Elias, en hoe die schoolvorming verder verliep.⁴ In zijn bijdragen aan de *Sociologische Gids* tot 1970 is van een sterke invloed van Elias op zijn denken nog weinig te bespeuren. Zo levert hij in een beschouwing in 1962 over de inleiding *Moderne Sociologie* van Van Doorn en Lammers⁵ (indertijd wel ‘de bijbel van de Nederlandse sociologie’ genoemd) scherpe kritiek op het hierin gehanteerde onderscheid tussen ‘innerlijk’ en ‘uiterlijk’ gedrag, waar hij de weberiaanse notie

¹ In zijn memoires schrijft Goudsblom (2016: 306-307, 310, 339-340) over de totstandkoming van dit boek.

² Alle artikelen uit de *Sociologische Gids* zijn te raadplegen via ugp.rul.nl/sogi.

³ Alle artikelen uit het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* zijn te raadplegen via ugp.rul.nl/ast.

⁴ Daarbij heb ik dankbaar gebruik gemaakt van de door Willem Kranendonk samengestelde, uitputtende bibliografie van Goudsblom tot mei 1997 in het *liber amicorum* bij diens emeritaat; in Wilterdink et al. (1997: 341-375).

⁵ Van Doorn en Lammers (1959). Ook deze auteurs tonen overigens grote waardering voor Elias; *Über den Prozess der Zivilisation* noemen zij een voorbeeld van ‘een briljante sociologische en sociaal-psychologische analyse’ van sociale verandering en ‘een klassiek boek, dat geen socioloog ongelezen mag laten’ (ibid.: 321).

van 'zinnig handelen' met de daarbij passende *verstehende* methode voor in de plaats stelt, en pleit hij – zeer on-eliasiaans – voor een strikte afbakening tussen sociologie en psychologie (Goudsblom 1962). In een artikel uit 1964 over 'Het Algemeen Beschaafd Nederlands' verwijst hij slechts summier en terloops naar Elias' civilisatietheorie, hoewel het onderwerp misschien anders zou doen verwachten (Goudsblom 1964). In 1966 schrijft hij een korte bespreking van *The Established and the Outsiders* (1965) van Norbert Elias en John L. Scotson, die lovend is maar ook kritiek bevat: 'Een bezwaar is [...] dat de auteurs hun eigen positie te veel als uniek aanduiden, waarbij ze de tegenwoordige sociologie een te simplistisch atomisme toeschrijven' (Goudsblom 1966: 118).

Maar dan verschijnt in 1970 in de *Sociologische Gids* een interview van Goudsblom met Elias, die een andere teneur heeft. Goudsblom (1970a) heeft hier de rol van aangever, die aan Elias polemische uitspraken ontlokt waarmee deze zich theoretisch profileert. Interviewer en geïnterviewde blijken het roerend met elkaar eens te zijn. In hetzelfde jaar publiceert Goudsblom (1970b) in *Mens en Maatschappij* het artikel 'Bij de tweede druk van "Über den Prozess der Zivilisation"', dat kan gelden als de eerste, nog tastend geformuleerde uiteenzetting van het nieuwe, op inzichten van Elias gebaseerde sociologische paradigma.⁶ De jaren 1969 en 1970 kunnen zo beschouwd worden als de geboortejaren van wat de figuratiesociologie en nog later de processociologie ging heten. Elias zelf kwam in die jaren met belangrijke nieuwe publicaties waarin hij zijn theoretische uitgangspunten expliciteerde en zich afzette tegen andere sociologische benaderingen: een nieuwe programmatische inleiding bij de tweede druk van *Über den Prozess der Zivilisation*, de historische studie *Die höfische Gesellschaft* met een theoretische inleiding over de verhouding tussen sociologie en geschiedenis, en een onorthodoxe verhandeling over de grondslagen van de sociologie, *Was ist Soziologie?* (Elias 1969a, 1969b, 1970). In diezelfde tijd was Elias gasthoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij met zijn colleges indruk maakte en er een ware *buzz* rond zijn persoon ontstond.⁷ De sociologie van Elias diende zich aan als aantrekkelijk alternatief voor het conservatief getinte, als irrelevant en verouderd ervaren functionalisme aan de ene kant, het kritische maar door velen als eenzijdig en dogmatisch beschouwde marxisme aan de andere.

Zo vormde zich in de jaren zeventig en tachtig een 'Amsterdamse School' van historisch-sociologen onder leiding van Goudsblom, waartoe ook antropologen en historici behoorden. In het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, dat in 1974 door aantal studenten en jonge docenten was opgericht, was daar aanvankelijk nog niet zo veel van te merken. Stukken die naar Elias verwezen waren schaars, veel zeldzamer bijvoorbeeld dan beschouwingen over het marxisme. De eerste

⁶ De term 'paradigma' werd indertijd gangbaar onder invloed van het veel besproken werk van de wetenschapshistoricus Thomas Kuhn (1970).

⁷ Ironisch beschreven door Jan J.P. de Vries in *Propria Cures*, 12 december 1970, onder de kop 'De nieuwste profeet'; geciteerd door Wilterdink (1993: 1-2).

langere bijdrage van Goudsblom (1977b) aan het blad is gewijd aan een onderwerp dat nu bijzonder actuele betekenis heeft: de sociale en (mogelijk) civiliserende gevolgen van pestepidemieën. Zijn volgende bijdrage verschijnt twee jaar later: een uitvoerige kritiek op de nieuwe, herziene druk van *Moderne sociologie* van Van Doorn en Lammers (1976), die aansluit op zijn eerdere beschouwing in de *Sociologische Gids*, maar daar ook op verschillende punten van afwijkt. De hele opzet van dit inleidende leerboek noemt hij nu ‘verbazend onsociologisch’; hij bekritiseert het daarin gehanteerde onderscheid tussen ‘individueel’ en ‘sociaal’ gedrag, en stelt daartegenover een ‘sociologisch ontwikkelingsperspectief’ waarin ‘mensen verschijnen als door en door sociaal, en met elkaar verbonden in vele generaties omspannende samenlevingsverbanden’ (Goudsblom 1979: 377-378, 380). Ook noemt hij het opmerkelijk dat de verduurzaming van sociale betrekkingen en verhoudingen in dit boek geheel wordt toegeschreven aan ‘culturele elementen’, en niet aan ‘enige vorm van dwingende maatschappelijke interdependentie’ (ibid.: 386-387).⁸ Elias wordt pas in de laatste noot genoemd, maar diens invloed is evident. Het duurt vervolgens zes jaar voordat weer een artikel van Goudsblom (1985) in het tijdschrift verschijnt: een breed uitwaaiende beschouwing over religie, levensbeschouwing en sociologie, waarin ‘religie’ wordt gesubsumeerd onder het ruimere begrip ‘levensbeschouwing’ en de sociologie gezien wordt als onderdeel en stimulator van een langetermijnproces van secularisering. De auteur grijpt hier, verrassend, terug op zijn proefschrift *Nihilisme en cultuur*, en verwijst nergens naar Elias, wel naar enkele onderzoekers die van diens inzichten gebruik maken.

Maar inmiddels waren er in het AST talrijke stukken verschenen die voortbouwden op Elias’ civilisatietheorie, met als veel besproken thema recente veranderingen in omgangsvormen in de richting van ‘informalisering’ – de term die Cas Wouters in zijn eerste bijdrage aan het blad introduceerde (Brinkgreve en Korzec 1976a, 1976b; Wouters 1976, 1985). Het AST werd hét tijdschrift voor discussies rond de civilisatietheorie en uitwerkingen van het figuratieperspectief (zie bijvoorbeeld Wilterdink 1982; Franke 1988; Fletcher 1995; Post 2000), terwijl het tegelijk open bleef staan voor kritische tegengeluiden (bijvoorbeeld Maso 1978) en andere benaderingen. In een overzichtsstuk in het blad verdedigt Goudsblom (1995b) de civilisatietheorie tegen de kritiek als zou deze teleologisch, unilineair-evolutionistisch en eurocentrisch zijn, waarbij hij tevens aangeeft te streven naar uitbreiding en aanvulling van de theorie en open te staan voor mogelijke herzieningen (vgl. ook Goudsblom 1995a).

De lokale theorievorming die zich manifesteerde in het AST stond in nauwe verbinding met ontwikkelingen elders. Van het begin af aan was de school- en paradigmavorming rond het werk van Elias internationaal, allereerst natuurlijk

⁸ Een repliek van de bekritiseerde auteurs verscheen een jaar later in het AST: Van Doorn en Lammers (1980), met een nawoord van Goudsblom.

vanwege Elias zelf, die vooral bindingen had met Engeland, waar hij woonde en werkte, en zijn geboorteland Duitsland. Als Nederlandse socioloog was Goudsblom goed gepositioneerd om met collega's in deze twee landen contacten te leggen en zo een schakelfunctie te vervullen. Buiten Nederland verbreedde de roem van Elias zich in eerste instantie vooral in Duitsland, waar de door Suhrkamp uitgegeven paperbackeditie van *Über den Prozess der Zivilisation* in 1976 een bestseller werd. Een belangrijk moment in de internationale lancering van het eliasiaanse perspectief was de door Goudsblom samen met zijn Duitse collega's Peter Gleichmann en Hermann Korte samengestelde bundel *Human Figurations*, die ter gelegenheid van Elias' tachtigste verjaardag in 1977 werd uitgebracht. In het voorwoord van dit boek, met bijdragen in het Engels en het Duits, introduceerden de redacteurs de term 'figuratiesociologie' (*figurational sociology*, *Figurationssoziologie*) als de naam voor dit nieuwe perspectief, dat disciplinaire grenzen overschreed en daarom van belang was voor 'a broad spectrum of inquiry in the human sciences' (Gleichmann, Goudsblom en Korte 1977: 5). Afgezien van een deel met persoonlijke herinneringen aan de hoofdpersoon bevatte de bundel 21 bijdragen, waarvan de auteurs gelijkmatig over drie landen waren verdeeld: zes uit Duitsland, zeven uit Engeland, acht uit Nederland. Goudsbloms bijdrage was verreweg de langste: een stuk dat de receptie van het werk van Elias in Engeland, Duitsland, Nederland en Frankrijk uitvoerig in kaart bracht, en daarmee zelf weer bijdroeg tot de canonisering van dit werk (Goudsblom 1977a). Tekenend voor de weliswaar groeiende maar toch nog beperkte internationale reputatie van Elias was dat voor dit boek geen professionele uitgever werd gevonden; het werd uitgegeven door het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* met dezelfde belettering van de elektrische schrijfmachine en hetzelfde drukprocédé als waarmee het tijdschrift zelf werd geproduceerd.

Het AST als gelegenhedsuitgever was misschien toch niet zo'n gekke keus, want kon symbool staan voor het feit dat Amsterdam – vooral dankzij Goudsblom en diens jongere collega en geestverwant Abram de Swaan – een toonaangevend centrum van de figuratiesociologie was geworden.⁹ Het was dat geworden, en bleef dat nog geruime tijd, ondanks de taalbarrière, ondanks het feit dat de Nederlandse beoefenaren van deze stijl nog altijd voornamelijk schreven in een taal die buiten de landsgrenzen door vrijwel niemand (afgezien van Vlaanderen, waarmee de contacten gering waren) werd begrepen (vgl. Mennell 1997, 2004).¹⁰ Maar het schrijven in de eigen taal had ook voordelen: het bevorderde en intensiverde de onderlinge uitwisseling van gedachten en droeg zo bij tot de articulatie van eigen ideeën en een eigen stijl, een 'school' op lokaal niveau. Bevorderlijk voor

⁹ Kort beschreven door Goudsblom (1990). Sociologische analyses van deze school- en groepsvorming in de dissertaties van De Haan (1994: 155-172) en Van El (2002). Vgl. ook Hagendijk en Prins (1984: 240-243).

¹⁰ Zoals blijkt uit het bibliografisch overzicht van Kranendonk (1990) tot 1989, dat tegelijk beoogde de Nederlandse figuratiesociologie meer internationale bekendheid te geven.

die lokale schoolvorming was ook de, in vergelijking met nu, geringe mobiliteit van wetenschappers, van wie velen hun hele leven aan dezelfde universiteit verbonden bleven. Dat gold voor Goudsblom en ook voor een groot deel van de generatie na hem. Zo kon de groepsvorming een duurzaam karakter krijgen. Daarbij kwam de gelukkige omstandigheid dat dit plaatsvond in en rond Amsterdam, de stad waar meer dan elders velerlei verbindingen bestaan tussen de werelden van de wetenschap, de literatuur en de journalistiek. In die context gedijde deze stijl van sociologiebeoefening, waarin zorgvuldig en helder taalgebruik met een minimum aan vakjargon van het grootste belang werd geacht (vgl. Kempers 1997).¹¹ Amsterdam was bovendien een gunstige locatie voor het verkrijgen van publicitaire aandacht, en voor het leggen van internationale verbindingen. Voorwaarde voor internationale invloed was natuurlijk dat de lokale groepsvorming geen gesloten karakter had maar gepaard ging met diverse contacten over de nationale grenzen heen, en dat ook in andere talen dan het Nederlands, dat wil zeggen vooral in het Engels, gecommuniceerd en geschreven werd. Dat laatste gebeurde langzamerhand ook steeds meer. Goudsblom (1974, 1977c) gaf hierin zelf het voorbeeld door van zijn boek over de stand van de sociologie, *Balans van de sociologie*, zelf een Engelse versie te maken en voor zijn volgende grote werk, *Vuur en beschaving*, vrijwel gelijktijdig aan zowel een Engelse als een Nederlandse versie te werken, die beide in hetzelfde jaar verschenen (Goudsblom 1992a, 1992b).

We stuiten hier op een paradoxale samenhang tussen lokale groepsvorming en internationale invloed. Het was juist door de lokale groepsvorming dat zich in Nederland, meer in het bijzonder Amsterdam, een sociologische stijl met een eigen karakter kon ontwikkelen waardoor sommige sociologen in andere landen – Stephen Mennell was een van hen – zich lieten inspireren. Ruimer dan figuratie- of processociologie in strikte zin ging het hier om een historiserende en vergelijkende sociologie die micro- en macroprocessen met elkaar verbond en die nauw verbonden was met geschiedenis, antropologie en andere sociale wetenschappen. Deze opvatting van sociologie als brede maatschappijwetenschap kreeg institutioneel gestalte in de eerste Nederlandse onderzoeksschool voor promovendi, het door Abram de Swaan geïnitieerde Post-doctoraal Instituut voor de Sociologie (PdIS), later verbreed tot de Amsterdamse School voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek (ASSR, nu AISSR), waar Goudsblom vanaf de start in 1987 tot zijn emeritaat in 1997 een centrale rol in speelde. De concurrerende onderzoeksschool in Nederland, het ICS, waarin sociologen uit Utrecht, Groningen, Nijmegen en Tilburg zich verenigden onder de noemer van Verklarende Sociologie, was van het begin

¹¹ Typerend voor het 'literaire' karakter van deze stijl van sociologie was dat vertaalde stukken van Elias en essays van door Elias beïnvloede sociale wetenschappers – zoals Godfried van Benthem van den Bergh, Abram de Swaan en ook Goudsblom – regelmatig verschenen in het literaire tijdschrift *De Gids*. Zie bijv. Elias (1971), Van Benthem van den Bergh (1971), Goudsblom (1984).

af aan meer internationaal gericht – proefschriften verschenen in het Engels, artikelen werden zoveel mogelijk in Engelstalige tijdschriften gepubliceerd, er werd minder in het Nederlands geschreven – en had meer succes met het binnenhalen van onderzoeksgelden (Van El 2002), maar ontwikkelde niet een ‘eigen’ theoretisch perspectief met een vergelijkbare internationale uitstraling. Verdergaande internationalisering ging samen met minder herkenbare internationale invloed. Inmiddels heeft de internationalisering ook in Amsterdam zodanig toegeslagen dat van een herkenbare ‘Amsterdamse School’ van sociologiebeoefening geen sprake meer is.

Institutionele en culturele ontwikkelingen – de voortschrijdende anglicisering, de toenemende druk tot ‘internationaal’ publiceren, de toenemende mobiliteit van universitaire docenten en onderzoekers, de gegroeide afhankelijkheid van externe onderzoeksfinanciering – hebben de tanende status van Amsterdam als centrum van de figuratie- of processociologie wellicht onvermijdelijk gemaakt. Maar misschien heeft Goudsblom er zelf ook toe bijgedragen doordat hij langzamerhand ‘de fase van propaganda en polemieek’ (zoals hij het zelf heeft omschreven) met betrekking tot het werk van Norbert Elias verliet, om zich weer meer te richten op eigen werk.¹² Al in 1988, vier jaar vóór het verschijnen van *Vuur en beschaving*, publiceerde hij in het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* het artikel ‘Lange-termijnprocessen in de mensheidsgeschiedenis’, dat een programma behelsde dat hij in de jaren daarna zou uitwerken: het onderzoeken van regelmatigheden in de geschiedenis van de mensheid als geheel over vele duizenden jaren, met de beheersing van het vuur, de invoering van landbouw en veeteelt en de industriële revolutie als de drie grote, op elkaar voortbouwende ‘ecologische transformaties’ (Goudsblom 1988). In een bijdrage aan een mede door hem samengesteld speciaal nummer van het AST over *Sociale evolutie* (2000) verruimde hij het tijdsperspectief nog verder door deze geschiedenis te verbinden met de biologische evolutie over miljoenen jaren (Goudsblom 2000).

Zijn volgende wetenschappelijke publicaties, vanaf nu nog vrijwel uitsluitend in het Engels, sloten hierop aan. Daaronder viel een door hem en de natuurwetenschapper Bert de Vries geredigeerd boek met de titel *Mappae Mundi. Humans and their Habitats in a Long-term Socio-Ecological Perspective*, waarvoor hij een inleidend hoofdstuk schreef over ‘the expanding anthroposphere’, de uitbreiding van de antroposfeer, ofwel de toenemende dominantie van mensen over andere levensvormen (Goudsblom 2002). Zijn laatste langere stuk, een bijdrage aan de meerdelige *Cambridge World History*, lag in dezelfde lijn, en was weer toegespitst op de geschiedenis van het vuurgebruik (Goudsblom 2015).

¹² Ook zocht hij weer meer contact met sociologen en historici buiten het netwerk van de figuratiesociologie, zoals de socioloog Randall Collins en de ‘wereldhistoricus’ William McNeill. Van bewondering voor Collins getuigt zijn uitvoerige, lovende maar ook kritische bespreking van diens studie *The Sociology of Philosophies* uit 1998 (Goudsblom 2001).

Met dit latere werk was Goudsblom in zekere zin 'Elias voorbij'. Maar zijn loyaliteit aan Elias bleef onverminderd groot. Tot op hoge leeftijd bleef hij een centrale rol spelen in de internationale figuratie van figuratiesociologen, waarin de Nederlandse inbreng langzamerhand minder prominent werd. Maar terugblikkend kunnen we vaststellen dat Goudsbloms betekenis voor de sociologie voor een belangrijk deel te danken is aan zijn Nederlandse publicaties en aan de door hem geïnitieerde en gestimuleerde groeps- en schoolvorming op lokaal niveau.

Literatuur

- Bentham van den Bergh, Godfried van (1971) Over de betekenis van de sociologie van Norbert Elias. *De Gids*, 134(2): 61-64.
- Brinkgreve, Christien en Michel Korzec (1976a) Margriet weet raad. Gevoel, gedrag, moraal 1954-1974. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 3(1): 17-32.
- Brinkgreve, Christien en Michel Korzec (1976b) Kan het civilisatieproces van richting veranderen? *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 3(3): 361-364.
- Bruin, Kees en Arend Jan Heerma van Voss (2004) Gesprek met Joop Goudsblom. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 31(4): 498-526.
- Doorn, J.A.A. van en C.J. Lammers (1959) *Moderne Sociologie. Systematiek en analyse*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum (Aula).
- Doorn, J.A.A. van en C.J. Lammers (1976) *Moderne Sociologie. Een systematische inleiding*. Der tiende, geheel herziene druk. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum (Aula).
- Doorn, J.A.A. van en C.J. Lammers (1980) Moderne Sociologie: de bezwaren van Goudsblom. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 7(3): 339-343.
- El, Carla van (2002) *Figuraties en verklaringen. Stijlgebonden schoolvorming in de Nederlandse sociologie na 1968*. Amsterdam: Aksant.
- Elias, Norbert (1969a) *Über den Prozess der Zivilisation*. 2 delen, tweede druk. Bern/München: Francke.
- Elias, Norbert (1969b) *Die höfische Gesellschaft*. Darmstadt/Neuwied: Luchterhand.
- Elias, Norbert (1970) *Was ist Soziologie?* München: Juventa.
- Elias, Norbert (1971) Sport en geweld. Het ontstaan van de sport in de antieke wereld. *De Gids*, 134(2): 67-88.
- Fletcher, Jonathan (1995) Toward a Theory of Decivilizing Processes. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 22(2): 283-296. (Bijdrage aan het themanummer 'De civilisatietheorie herzien'.)
- Franke, Herman (1988) Opvoeding als doelbewuste civilisering. Een penitentiair beschavingsoffensief in het interbellum. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 15(1): 108-130.
- Gleichmann, Peter, Johan Goudsblom, Hermann Korte (red.) (1977) *Human Figurations. Essays for/Aufsätze für Norbert Elias*. Amsterdam: Amsterdams Sociologisch Tijdschrift.
- Goudsblom, J. (1960) *Nihilisme en cultuur*. Amsterdam: Arbeiderspers.

-
- Goudsblom, J. (1962) Een kritiek op *Moderne Sociologie*. *Sociologische Gids*, 9(1): 28-39.
- Goudsblom, J. (1964) Het Algemeen Beschaafd Nederlands. *Sociologische Gids*, 11(3): 106-124.
- Goudsblom, J. (1966) Bespreking van: Norbert Elias & John L. Scotson, *The Established and the Outsiders*. *Sociologische Gids*, 13(2): 117-118.
- Goudsblom, Johan (1967) *Dutch Society*. New York: Random House.
- Goudsblom, J. (1970a) Interview met Norbert Elias. *Sociologische Gids*, 17(2): 133-140.
- Goudsblom, J. (1970b) Bij de tweede druk van "Über den Prozess der Zivilisation". *Mens en Maatschappij*, 45(5): 352-361.
- Goudsblom, J. (1974) *Balans van de sociologie*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum.
- Goudsblom, Johan (1977a) Responses to Norbert Elias's Work in England, Germany, the Netherlands and France. In: Gleichmann, Goudsblom, Korte (red.) *Human Figurations. Essays for/Aufsätze für Norbert Elias*. Amsterdam: Amsterdams Sociologisch Tijdschrift, 37-98. (Nederlandse versie: 'Een overzicht van de reacties tot 1978', in: Goudsblom (1987: 65-126).)
- Goudsblom, J. (1977b) Civilisatie, besmettingsangst en hygiëne. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 4(3): 271-300. (Herziene versie: 'Openbare gezondheidszorg en het civilisatieproces', in: Goudsblom (1987: 183-210).)
- Goudsblom, Johan (1977c) *Sociology in the Balance*. Oxford: Basil Blackwell.
- Goudsblom, J. (1979) Moderne sociologie: de systematiek geanalyseerd. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 6(3): 371-398.
- Goudsblom, Johan (1980) *Nihilism and Culture*. Oxford: Basil Blackwell.
- Goudsblom, J. (1984) Vuur en beschaving. De domesticatie van vuur als een beschavingsproces. *De Gids*, 147(4), 227-241.
- Goudsblom, J. (1985) Levensbeschouwing en sociologie. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 12(1): 3-21.
- Goudsblom, J. (1987) *De sociologie van Norbert Elias*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Goudsblom, J. (1988) Lange-termijnprocessen in de mensheidsgeschiedenis. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 15(1): 5-25.
- Goudsblom, J. (1990) Introduction: Twenty Years of Figural Sociology in the Netherlands. In: Kranendonk (red.) *Society as Process. A Bibliography of Figural Sociology in the Netherlands (up to 1989)*. Amsterdam: Sociologisch Instituut, Universiteit van Amsterdam, 13-27.
- Goudsblom, Johan (1992a) *Fire and Civilization*. London: Allen Lane/The Penguin Press.
- Goudsblom, J. (1992b) *Vuur en beschaving*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Goudsblom, J. (1995a) Beschaving en godsdienst. Over de plaats van religie in Norbert Elias' civilisatietheorie. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 21(4): 90-101.
- Goudsblom, J. (1995b) De civilisatietheorie: kritiek en perspectief. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 22(2): 262-282. (Bijdrage aan het themanummer 'De civilisatietheorie herzien'.)
- Goudsblom, Johan (2000) Verandering genereert verandering. Van biologische evolutie naar sociaal-culturele ontwikkeling. In: J. Goudsblom en N. Wilterdink (red.) *Sociale evolutie*. Groningen: Wolters-Noordhoff. (Boekaflevering van AST, jrg. 27, nr. 1-2, 16-31.)
- Goudsblom, J. (2001) Een sociologie van de filosofie. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 28(3): 377-390.
- Goudsblom, Johan (2002) Introductory Overview: the Expanding Anthroposphere. In: Bert de Vries and Johan Goudsblom (red.) *Mappae Mundi. Humans and their Habitats in a Long-Term Socio-Ecological Perspective*. Amsterdam University Press, 21-46.

-
- Goudsblom, Johan (2015) Fire and fuel in human history. In: David Christian (red.) *The Cambridge World History, volume I*. Cambridge: Cambridge University Press, 185-207.
- Goudsblom, J. (2016) *Geleerd. Memoires 1932-1968*. Amsterdam: Van Oorschot.
- Haan, Jos de (1994) *Research Groups in Dutch Sociology*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Hagendijk, R.P. en A.A.M. Prins (1984) Referenties en Revérences. Onzekerheid, afhankelijkheid en citeernetwerken in de Nederlandse sociologie. *Mens en Maatschappij*, 59(3): 226-250.
- Kempers, Bram (1997) Een geleerde op zoek naar een genre. Cultuur in het werk van Goudsblom. In: Nico Wilterdink, Johan Heilbron, Abram de Swaan (red.) *Alles verandert. Opstellen voor en over J. Goudsblom*. Amsterdam: Meulenhoff, 132-142.
- Kranendonk, Willem H. (1990) *Society as Process. A Bibliography of Figurational Sociology in the Netherlands (up to 1989)*. Amsterdam: Sociologisch Instituut, Universiteit van Amsterdam.
- Kuhn, Thomas S. (1970) *The Structure of Scientific Revolutions*. Second enlarged edition. Chicago: The University of Chicago Press.
- Maso, Benjo (1978) Beheersing en scheidlijnen. Een kritiek op de civilisatietheorie van Norbert Elias. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 5(2): 258-283.
- Mennell, Stephen (1997) Goudsblom achter de doorkijkspiegel. In: Nico Wilterdink, Johan Heilbron, Abram de Swaan (red.) *Alles verandert. Opstellen voor en over J. Goudsblom*. Amsterdam: Meulenhoff, 201-207.
- Mennell, Stephen (2004) Through a Glass, Darkly. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 31(4): 490-497.
- Post, Arjan (2000) Is het informaliseringsproces van richting veranderd? 'Margriet Weet Raad' 1978-1998. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 27(4), 446-476.
- Wilterdink, Nico (1982) De civilisatietheorie in discussie. Opmerkingen bij een congres. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 8(4), 571-590.
- Wilterdink, Nico (1993) Mijn slechter ik. In: Han Israëls, Mieke Komen, Abram de Swaan (red.) *Over Elias*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1-6.
- Wilterdink, Nico, Johan Heilbron, Abram de Swaan, (red.) (1997) *Alles verandert. Opstellen voor en over J. Goudsblom*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Wouters, Cas (1976) Is het civilisatieproces van richting veranderd? *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 3(3): 336-360.
- Wouters, Cas (1985) Formalisering van informalisering. Veranderingen van omgangsvormen, vooral tussen de seksen, in Nederland, 1930-1985. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 12(1): 133-162.
-

Over de auteur

Nico Wilterdink is emeritus hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Amsterdam. In 1984 promoveerde hij bij Joop Goudsblom en de econoom Victor Halberstadt op het proefschrift *Vermogensverhoudingen* in Nederland (Amsterdam: Arbeiderspers), waarvan in 2015 een geactualiseerde versie verscheen onder de titel *Vermogensongelijkheid in Nederland* (Amsterdam: Van Gennep). Hij was van 1976 tot 2004 redacteur van het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* en vervolgens tot 2008 redacteur van *Sociologie*.